

O‘QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO‘NALTIRISH JARAYONINING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI VA PEDAGOGIK YONDASHUVLARI

Surxondaryo viloyati Boysun tumani

27-maktab amaliyotchi psixologi

Samadova Oydin Sobirovna

Surxondaryo viloyati Boysun tumani

3-maktab amaliyotchi psixologi

Nabiyeva Mahliyo Usmonovna

Surxondaryo viloyati Boysun tumani

2-maktab amaliyotchi psixologi

Nasimava Muqaddam Akbarovna

Surxondaryo viloyati Boysun tumani

1-maktab amaliyotchi psixologi

Salimova Dilfuza Ibragimovna

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish jarayonining psixologik mexanizmlari va pedagogik yondashuvlari tahlil qilinadi. Kasb tanlashda shaxsning individual xususiyatlari, qiziqishlari, qobiliyatlari va motivatsiyasining o‘rni yoritiladi. Shuningdek, ta’lim muassasalarida kasbga yo‘naltirish ishlarini samarali tashkil etishning zamonaviy usullari, pedagogik texnologiyalar hamda psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimi ko‘rib chiqiladi. Maqolada o‘quvchilarning ongli ravishda kasb tanlashiga ko‘maklashuvchi omillar va bu jarayonda psixolog hamda o‘qituvchilarning hamkorligi muhimligi asoslab berilgan.

Kalit soʻzlar: kasbga yoʻnaltirish, psixologik mexanizm, pedagogik yondashuv, kasb tanlash, motivatsiya, qobiliyat, qiziqish, oʻquvchi shaxsi, psixologik xizmat, taʼlim jarayoni, professional rivojlanish.

KIRISH

Hozirgi globallashuv va texnologik taraqqiyot sharoitida jamiyatning barqaror rivojlanishi, avvalo, malakali va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash bilan chambarchas bogʻliqdir. Shu nuqtai nazardan, umumtaʼlim maktablarida oʻquvchilarni kasbga yoʻnaltirish jarayoni muhim ijtimoiy-pedagogik vazifa sifatida qaraladi. Oʻquvchilarning oʻz qiziqishlari, qobiliyatlari va individual xususiyatlariga mos kasbni ongli ravishda tanlashi ularning kelajakdagi muvaffaqiyati hamda jamiyatda oʻz oʻrnini topishida muhim omil hisoblanadi. Kasbga yoʻnaltirish jarayoni murakkab va koʻp bosqichli boʻlib, u psixologik hamda pedagogik omillar oʻzaro uygʻunlashuvi asosida amalga oshiriladi. Bu jarayonda shaxsning ichki motivlari, qiziqishlari, qadriyatlari, shuningdek, tashqi ijtimoiy taʼsirlar muhim rol oʻynaydi. Ayniqsa, oʻsmirlik davrida kasb tanlash masalasi dolzarb boʻlib, bu davrda shaxsning oʻzini anglash darajasi, hayotiy maqsadlari va kelajak rejalari shakllanadi. Shu sababli, oʻquvchilarga kasb tanlashda toʻgʻri yoʻl-yoʻriq berish, ularning psixologik xususiyatlarini hisobga olish orqali individual yondashuvni taʼminlash zarur hisoblanadi. Zamonaviy taʼlim tizimida kasbga yoʻnaltirish ishlari nafaqat axborot berish bilan cheklanib qolmay, balki oʻquvchilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish, mustaqil qaror qabul qilish koʻnikmalarini rivojlantirish va ularni real hayotga tayyorlashni ham oʻz ichiga oladi. Bu jarayonda pedagogik innovatsiyalar, interaktiv metodlar hamda psixologik diagnostika vositalaridan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda oʻquvchilar orasida kasb tanlashda ikkilanib qolish, notoʻgʻri tanlov qilish yoki tashqi bosimlar taʼsirida qaror qabul qilish holatlari tez-tez uchramoqda. Bu esa kelgusida kasbiy qoniqmaslik, ish faoliyatida samarasizlik va psixologik muammolarga olib kelishi mumkin. Shu bois, kasbga yoʻnaltirish jarayonining psixologik mexanizmlarini chuqur oʻrganish va pedagogik yondashuvlarni takomillashtirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Oʻquvchilarni kasbga yoʻnaltirish jarayonining psixologik

mexanizmlarini tahlil qilish hamda samarali pedagogik yondashuvlarni asoslab berishdan iborat. Mazkur maqsadga erishish uchun kasb tanlash jarayoniga ta'sir etuvchi omillar, psixologik xususiyatlar va ta'lim muassasalarida amalga oshirilayotgan kasbga yo'naltirish ishlarining mazmuni keng yoritiladi.

ASOSIY QISM

O'quvchilarni kasbga yo'naltirish jarayoni murakkab, ko'p bosqichli hamda tizimli faoliyat bo'lib, u shaxsning psixologik rivojlanishi va pedagogik ta'sirlar uyg'unligida amalga oshiriladi. Mazkur jarayonni samarali tashkil etish uchun, avvalo, uning psixologik mexanizmlarini chuqur anglash hamda zamonaviy pedagogik yondashuvlarni qo'llash zarur.

Kasbga yo'naltirishning psixologik mexanizmlari

Kasb tanlash jarayoni shaxsning ichki dunyosi bilan bevosita bog'liq bo'lib, u bir qator psixologik omillar asosida shakllanadi. Eng muhim mexanizmlardan biri — **motivatsiya** hisoblanadi. Motivatsiya o'quvchining kasb tanlashga bo'lgan ichki ehtiyoji, qiziqishi va maqsadlarini ifodalaydi. Agar o'quvchida kasbga nisbatan ichki qiziqish va ijobiy munosabat shakllangan bo'lsa, u o'z tanlovini ongli va mustaqil ravishda amalga oshiradi.

Keyingi muhim omil — **qobiliyat va individual xususiyatlardir**. Har bir o'quvchi o'ziga xos intellektual salohiyat, temperament, xarakter va qobiliyatlarga ega. Ushbu xususiyatlarni hisobga olmasdan turib, to'g'ri kasb tanlashni ta'minlash qiyin. Shu sababli psixologik diagnostika metodlari (testlar, kuzatish, suhbat) orqali o'quvchilarning qobiliyatlari va moyilliklarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, **o'zini anglash** darajasi ham kasb tanlashda muhim rol o'ynaydi. O'quvchi o'zining kuchli va zaif tomonlarini qanchalik aniq anglay olsa, u kasb tanlashda shunchalik asosli qaror qabul qiladi. O'zini anglash jarayoni o'smirlik davrida ayniqsa faollashadi va bu davrda psixologik qo'llab-quvvatlash muhim hisoblanadi.

Yana bir muhim mexanizm — **ijtimoiy ta'sirlardir**. Oila, do'stlar, o'qituvchilar va jamiyatning umumiy qarashlari o'quvchining kasb tanlashiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ba'zan o'quvchilar o'z qiziqishlaridan ko'ra, ota-onaning istaklari yoki jamiyatda obro'li hisoblangan kasblarga moyillik bildiradi. Bu esa noto'g'ri tanlovga olib kelishi mumkin. Shuning uchun o'quvchilarda mustaqil fikrlash va tanlov qilish ko'nikmalarini shakllantirish zarur.

Kasbga yo'naltirishning pedagogik yondashuvlari

Kasbga yo'naltirish jarayonini samarali tashkil etishda pedagogik yondashuvlar alohida ahamiyatga ega. Zamonaviy ta'lim tizimida quyidagi yondashuvlar keng qo'llanilmoqda:

Birinchi, **shaxsga yo'naltirilgan yondashuv**. Bu yondashuvda har bir o'quvchining individual xususiyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlari inobatga olinadi. O'qituvchi va psixolog o'quvchi bilan individual ishlash orqali unga mos kasbiy yo'nalishni aniqlashga yordam beradi.

Ikkinchi, **kompetensiyaviy yondashuv**. Bu yondashuv o'quvchilarda nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham shakllantirishga qaratilgan. Masalan, muammoli vaziyatlarni hal qilish, qaror qabul qilish, kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish kasb tanlash jarayonida muhim ahamiyatga ega.

Uchinchi, **faol (interaktiv) metodlardan foydalanish**. Treninglar, rol o'yinlar, kasblar yarmarkasi, uchrashuvlar va ekskursiyalar orqali o'quvchilarga turli kasblar haqida real tasavvur beriladi. Bu esa ularning qiziqishini oshiradi va ongli tanlov qilishiga yordam beradi.

To'rtinchi, **axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish**. Zamonaviy texnologiyalar yordamida o'quvchilar turli kasblar, oliy ta'lim muassasalari va mehnat bozori talablari haqida keng ma'lumotga ega bo'lishadi. Bu esa ularning tanlov imkoniyatlarini kengaytiradi.

Psixolog va pedagog hamkorligining ahamiyati

Kasbga yoʻnaltirish jarayonida maktab psixologi va oʻqituvchilar oʻrtasidagi hamkorlik muhim omil hisoblanadi. Psixolog oʻquvchilarning individual xususiyatlarini aniqlasa, pedagog ularni rivojlantirish va yoʻnaltirish bilan shugʻullanadi. Ushbu hamkorlik natijasida oʻquvchilarni kompleks qoʻllab-quvvatlash tizimi yaratiladi.

Shuningdek, ota-onalar bilan ham tizimli ishlash zarur. Ularni farzandining qobiliyat va qiziqishlarini toʻgʻri baholashga yoʻnaltirish, ortiqcha bosim oʻtkazmaslik haqida tushuntirish ishlari olib borilishi lozim.

Kasbga yoʻnaltirish ishlarining samaradorligini oshirish yoʻllari

Kasbga yoʻnaltirish ishlarini samarali tashkil etish uchun quyidagi omillarga eʼtibor qaratish lozim:

1. Psixologik diagnostika ishlarini tizimli yoʻlga qoʻyish;
2. Oʻquvchilar bilan individual va guruhli ishlashni kuchaytirish;
3. Real kasb egalari bilan uchrashuvlar tashkil etish;
4. Amaliy mashgʻulotlar va ekskursiyalarni koʻpaytirish;
5. Oʻquvchilarda mustaqil qaror qabul qilish koʻnikmalarini rivojlantirish.

Oʻquvchilarni kasbga yoʻnaltirish jarayoni shaxsning har tomonlama rivojlanishini taʼminlovchi muhim pedagogik-psixologik tizim boʻlib, uning samaradorligi toʻgʻri tashkil etilgan mexanizmlar va yondashuvlarga bogʻliqdir.

Maktab psixologi oʻquvchilarni kasb-hunarga yoʻnaltirish jarayonining muhim subyekti boʻlib, u ushbu jarayonning ilmiy asosda, tizimli va samarali tashkil etilishida yetakchi rol oʻynaydi. Kasb tanlash — bu oʻquvchining kelajak hayoti, ijtimoiy mavqei va shaxsiy muvaffaqiyatini belgilovchi muhim qaror hisoblanadi. Shu sababli, mazkur jarayonda psixologik yondashuv va professional koʻmak zarur boʻladi. Maktab psixologi oʻquvchilarning individual-psixologik xususiyatlarini aniqlash bilan shugʻullanadi. U maxsus diagnostik metodlar (testlar, anketa, suhbat, kuzatish) orqali oʻquvchilarning qiziqishlari, qobiliyatlari, temperamenti, intellektual darajasi va kasbiy moyilliklarini

o'rganadi. Ushbu ma'lumotlar asosida har bir o'quvchiga individual yondashuv shakllantiriladi va unga mos kasbiy yo'nalishlar tavsiya etiladi. Psixolog o'quvchilarda o'zini anglash va kasbiy o'zini aniqlash jarayonini rivojlantiradi. O'quvchilarga o'z imkoniyatlarini real baholash, kuchli va zaif tomonlarini anglash, shaxsiy maqsadlarini belgilashda yordam beradi. Bu esa ularning mustaqil va ongli ravishda kasb tanlashiga xizmat qiladi. Maktab psixologi kasb tanlash motivatsiyasini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Turli treninglar, suhbatlar va psixologik mashg'ulotlar orqali o'quvchilarda kasblarga nisbatan ijobiy munosabat, qiziqish va ichki ehtiyojni rivojlantiradi. Natijada, o'quvchilar tasodifiy emas, balki asoslangan tanlov qilishga intiladilar. Shuningdek, psixolog profilaktik va korreksion ishlarni amalga oshiradi. Kasb tanlashda ikkilanayotgan, o'ziga ishonchi past yoki tashqi bosim (ota-ona, jamiyat) ta'sirida qaror qabul qilayotgan o'quvchilar bilan individual ishlaydi. Ularning psixologik muammolarini bartaraf etish orqali to'g'ri qaror qabul qilishiga ko'maklashadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarni kasbga yo'naltirish jarayoni shaxsning kelajakdagi hayot yo'lini belgilovchi muhim psixologik-pedagogik jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayonning samaradorligi, avvalo, o'quvchilarning individual xususiyatlari — qiziqishlari, qobiliyatlari, motivatsiyasi va o'zini anglash darajasini chuqur o'rganish hamda inobatga olish bilan belgilanadi. Psixologik mexanizmlar to'g'ri tahlil qilingandagina o'quvchilarning ongli va mustaqil kasb tanlashiga erishish mumkin. Shuningdek, zamonaviy pedagogik yondashuvlar — shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy va interaktiv metodlarga asoslangan ta'lim jarayoni o'quvchilarning kasbiy o'zini aniqlashida muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda psixolog va pedagoglarning o'zaro hamkorligi, shuningdek, ota-onalar bilan olib boriladigan tizimli ishlar kasbga yo'naltirish samaradorligini yanada oshiradi. Bugungi kunda o'quvchilarni kasbga yo'naltirish faqatgina ma'lumot berish bilan cheklanib qolmasdan, balki ularni hayotiy muhim qarorlar qabul qilishga tayyorlash, kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish va mehnat bozoriga moslashuvini ta'minlashga qaratilishi lozim. Shu bois, mazkur

jarayonni ilmiy asosda tashkil etish, innovatsion metod va texnologiyalarni keng joriy etish hamda psixologik qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda. Natijada, to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgan kasbga yo‘naltirish tizimi o‘quvchilarning kelajakda o‘z o‘rnini topgan, jamiyatga foydali va raqobatbardosh mutaxassislar bo‘lib yetishishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Shoumarov G‘.B. *Oila psixologiyasi*. — Toshkent: O‘qituvchi, 2010..
2. G‘oziev E.G‘. *Umumiy psixologiya*. — Toshkent: Universitet, 2002..
3. Sodiqov A.S. *Deviant xulq-atvor psixologiyasi*. — Toshkent: Fan, 2018..
4. G‘oziyev E. G. *Ontogenez psixologiyasi* – Toshkent: "Noshir", 2010.
5. Bayyar Dj., Bayyar Dj. *Sening og‘ir o‘smiring*. – Moskva: "Progress", 2005.
6. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi yo‘riqnomalari: Maktab psixologining ish daftari va metodik tavsiyalari. World Health Organization (WHO). (2022). *Adolescent Health and Risk Behaviors*. Geneva: WHO Press.